

Зоряна ВАЛІХНОВСЬКА (Івано-Франківськ)

ГАЛИЦЬКІ ДЯКИ XIX СТОЛІТТЯ: ПЕРСОНАЛІЇ

У церковному співі Галичини важливу роль відігравали дяки як основний носій його літургійної практики, музично-теоретичного усвідомлення, а також форм і способів навчання. Не випадково на Заході України, особливо ж у XIX ст., їх найчастіше називали *дякоучителями*, підкреслюючи єдність богослужбою та дидактичної форм діяльності. Заслуговує на увагу також їх культурно-освітній рівень, праця на громадській ниві, шляхи опанування дяківською справою.

Переважаю дяки були вихідцями з простого люду. Постійне перебування у храмі Божому, систематичне перечитування і переспівування Святого Письма, літургійних і богословських книг, формувало їх релігійну ментальність, творило глибоке релігійно-освітнє підґрунтя і, тим самим, вивищувало їх в очах громади і парохії.

Дяки мали особливий зовнішній вигляд, добре відомий з гумористичних віршів та оповідей, красного писменства і малюнків. Яскраві типажі галицьких дяків, зокрема, на прикладі свого батька, змалював Порфирій Бажанський¹. Вони носили довгу, нижче колін, чемеру, подібну до реверенди священників, але яка тісно прилягала до тіла і мала комірець-стійку; вона заціпалася вздовж тіла гудзиками з нашиваними петлями та мала кишені. Кольори матерії були темні, переважно темносиній. Підперізували чемеру жовтозеленим або жовтим паском з тонкої вовни, що мав на кінцях тороки. Взимку носили довгі кожухи, — наприклад, батько Порфирія Бажанського Іван носив довгого червоного кожуха до краю чемери. На шиї у нього була червона хустка, а під чемерою носив гранатову камізьку. Мав темні штани, які одягав у халяви чобіт; чоботи були добре припасовані з твердими до колін халявами. Волосся носили довге, яке розвіювалося ззаду по плечах. Бороду і вуса переважно голили, а на голові носили круглого капелюха з широкими крисами.

У XIX в Галичині залишилося ще багато давніх звичаїв і форм дяківського співу, їх своєрідних пописів і фестин. Так, побутував звичай, коли на храмові празники до села чи містечка сходилися і з'їжджалися дяки з навколишніх місцевостей і спільно служили та співали Утреню та Літургію, причому, напрочуд, точно й одноставно. Співали також багатоголосо — на 3–4 голоси,

¹ П. Бажанський. Бувальщина дяків перед 50 роками // *Дяківський глас* (Львів 1898/2) 22–24.

а то й 7–8 — «не сегоднішнє новомоднє, — як писав П. Бажанський, — котрє звуть хоральним, но стародавнє, староруськє, званє ієрусалимским, — не в смислі походження з Ієрусалима, но так краснє мов при св. гробі в Ієрусалимі співанє, мов би пініє Ангелів і Святих в небі»². Після празничного богослуження кожний господар намагався запросити їх до себе на гостину, та здебільшого вони збиралися всі разом у дяківській школі, де на них чекав скромний частунок. Перед трапезою переважно співали тропар празника, часто також «Апостола от конєць землі». А по завершенні перекуски починали співати і головно за ірмолоями. Розпочинали спів догматика першого гласу «Всемирную славу», не пропустивши жодної довгої ноти. При цьому частина дяків *вторувала*, інші басували, а ще інші вели верхом другого тенору; тож утворювався гарний 4-голосий хор. Потім співали «Плотію уснув», псалом «Блажен муж», подібні стихирам і багато чого ін. Старші вказували на помилки молодшим, за що ті щиро дякували, одні других «екзаменували» з Уставу, порядку богослужень, вміння співати *на подобен*. Відбувався на кшталт сучаних практичний семінар. На Покутті в час Різдва і Великодня дяки гуртами ходили по домах гздів, співаючи різдв'яних чи великодніх пісень і вітаючи господарів. На якусь часину скромна сільська оселя ставала Божою святинєю і вона очищалася й наповнювалася Божим Духом.

Пропонований матеріал дозволяє також локалізувати дяківські школи й виділити найавторитетніші — наприклад, у селі Радча біля теперішнього Івано-Франківська, де завдяки безперервній багатолітній праці на ниві дяківської освіти декількох поколінь це село виробило яскраву музично-співочу культуру, яка й у радянський час славилася на увесь край своїм співом під покровом художньої самодіяльності.

Цікавий і багатий фактичний матеріал про галицьких дяків зібрав і опублікував Порфирій Бажанський, у якому подавав цікаві відомості, пов'язані з дяківством, змальовував атмосферу, у якій жили й працювали галицькі дяки, звертав на манеру співу й способи навчання. Такі дяки були справжніми подвижниками народної освіти й формували народну культуру галицьких селян.

Знанням галицьким дяком був **Іван (Янко) Бажанський**, батько священника й композитора Порфирія Бажанського (1836–1920)³. Він навчався у Духовній семінарії (у Львові і Чернівцях), проте не зміг завершити навчання з «політичних обставин», бо був втікачем з підросійської Південної Волині. На початку XIX ст. молодих хлопців часто забирали в рекрути, то ж він, перодягнувшись у жіночий одяг, переховувався по цвинтарях і зайшов до села Белелуї біля Снятина, де й залишився дяком до кінця свого життя. Саме тут народився його син Порфирій (1836), який також обрав духовну кар'єру, ви-

² П. Бажанський. Бувальщина перед 50 літами, с. 105.

³ П. Бажанський. Бувальщина дяків перед 50 роками // *Дяківський глас* (Львів 1897/10) 148–152.

святився на священника й добився значних результатів у розвитку церковного співу в Галичині та його наукового опрацювання⁴.

Іван Бажанський мав гарний голос (високий тенор) і його часто запрошували на празники для співу Служби Божої. При померлому читав псалми й пояснював їх людям.

По неділях навчав молодь катехизму і церковного співу, що було його улюбленою справою. Влітку зі співаками перебував у садку, де любив днювати й ночувати, і тут відбувалося навчання. Іноді «як залунає мішаний хор, то люди обступлять і слухають спів по кілька годин». Хори були переважно чотириголосі, а іноді й більші, що поєднували дитячі й чоловічі голоси; навчав також дорослих і переважно безкоштовно, а селяни часом допомагали йому у полі. При в'язанні ячменю вночі хором співали «Дивне ім'я Твоє», «О всепїтая Мати», народні пісні — популярну на Покутті «Катерина біла була». До дяківської праці залучав своїх вихованців, які пізніше ставали дяками у навколишніх селах.

«Сей Янко — був моїм татом, — згадував П. Бажанський, — а я його одинокий мізинець. Вже в 5 років вчив мене співу, а за проспіване *Кириє елейсон* давав мені часто 1 або 2 золоті мідяки. В 7 років я співав Ірмологіон. Любив мене і я його люблю і молюся за його душу»⁵.

На Коломийщині добрим дяком був **Іван Тихович**, який здобув науку в о. Слоневського. Батько Івана теж був добрим літургістом і співаком. Прибув до Великого Ключева біля Коломиї, маючи яких 26–28 років, де настоятелем був о. Слоневський. «Це варта було послухати Івана разом з Слоневським. Це був прекрасний, милий, солодкий, поважний церковний спів» писав Бажанський⁶.

У гуцульських селах Космачі та Брустурах дякував **Луць Чайковський**. Він змалку був калікою на обидві ноги. Навчав хлопців і вивчив з дорослими і кільканадцятьма хлопцями Службу Божу на чотири голоси самолівкою без нот. Сам вів басову партію. Під час співу до альтя говорив, що треба брати «гнижче», якщо мелодія була мінорна, і «гвище», якщо мелодія мажорна. Часом брав свою сестру Ганусю, яка співала з хлопцями дискантом. За твердженням Бажанського, «це був прекрасний милозвучний хор серед гуцульських гір»⁷.

⁴ І. Левицький. Порфи́рій Бажа́нский // І. Левицький. *Прикарпатская Русь в XIX-м віці в біографіях и портретах єї діятелей*, т. 1, вип. 3. Львів 1901, с. 100–101; В. Витвицький. Недоділений український музика [Порфи́рій Бажа́нский] // *Український Бескид* (1937/1); передрук: В. Витвицький. *Музикознавчі праці. Публіцистика* / упоряд. Любомир Лехник [=Історія української музики, вип. 11 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. Львів 2003, с. 32–33; Л. Кушлик. Порфи́рій Бажа́нский — сторінки життя і творчості // *Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство*, вип. 5. Івано-Франківськ 2000, с. 16–24.

⁵ П. Бажанський. Бувальщина дяків, с. 151.

⁶ *Дяківський глас* (1897/12), с. 166.

⁷ П. Бажанський. Бувальщина дяків, с. 152.

На Гуцульщині у Великім Жаб'ї під Чорногорою дякував **Семен Тарабанович**, де одружився у віці 36 років. Гуцули його дуже любили і шанували як батька. При читанні псалтиря просили його: «Заспівай, сарако, дяче». Він мав велику повагу серед священників. Завжди був веселий, що ніби ніколи не знав горя у своєму житті. І в день, і в ночі, ходячи чи лежачи, співав — то церковні піснеспіви, то світські пісні. Порфи́рій Бажа́нский, проживши у нього півроку, брав його за приклад як тип «правильного» давнього дяка, який добре знав порядок служб: «Я ніколи не бачив, щоб він упустив молитви: чи то ранішні, чи вечірні». Створив триголосий хор з дорослих гуцулів, які не вміли читати, але «оскільки гуцули є людьми чутливими і мають м'яке серце, то і хор цей був гладеньким»⁸.

Відомим дяком на Прикарпатті був **Лука Томашівський**, який став дяком у 1865 р. і на той час умів тільки читати. Господар з Махнова Іван Лунь дав свого сина до нього на науку, який вже був письменний, вмів добре читати і писати «по-руськи, по-польськи і трохи по-німецьки». Дяк Лука Томашівський навчав його співу, а від нього вчився писати. Та так вмело це робив, що хлопець не помітив, що дяк був неграмотний. За два роки навчання хлопець умів добре дякувати, а його вчитель — писати⁹.

1875 р. він став громадським писарем у Новосілках, з 1880 р. був писарем у с. Вербиці і його матеріальний стан значно покращався. 1884 р. був обраний війтом і за його часів церкву покрито бляхою та прикрашено всередині, а також збудовано нову школу-дяківку. Брав також активну участь в політичному житті.

Дуже хотів навчитися нотного багатоголосого співу. Одного разу до села приїхав на канікули студент-богослов, який вчив селян нотного співу, тоді й Томашівський навчився. Те, що умів сам, зумів передати й іншим. 1886 р. запросив Ігнатія Полотнюка, який вивчив з ним нову Службу Божу на чотири голоси.

Своєю працею і ощадністю здобув добрий статок. Брав участь у всіх дяківських зборах. Належав до Дяківського товариства і передплачував газету *Дяківський глас*. «Якби всі такі були, то поважали би дяків, бо добрий дяк, який усвідомлює своє звання, має широке поле до справи і не раз може більше зробити добра в громаді як і сам священник» — захоплено писав про дяка Луку Томашівського Порфи́рій Бажа́нский¹⁰.

Яскравою особою був дяк **Теодор Остап'як**, який народився 26 січня 1834 року в с. Радчі. Батько помер 1847 року і він залишився сиротою. У дев'ятирічному віці його віддали до дяка Миколи Павликовського у сусіднє с. Іваниківку. Вчився читати і писати та дякував. Дяк його дуже полюбив і п'ять років піклувався малим Теодором як сином. 1849 р. він повернувся до-

⁸ Там само, с. 167.

⁹ Важливість і значення наших дяків // *Дяківський глас* (1898/3) 40–43.

¹⁰ *Дяківський глас* (1899/2) 19.

дому і розпочав самостійну працю. У 1849–1852 роках був дякоучителем, але згодом залишив цю справу, бо мав велику господарку.

1852 р. одружився з сиротою Марією Мельник, яка мала два морги поля, а по батькові успадкував ще чотири морги; пізніше це поле віддав своїм братам Ігнатію та Данилові, які мали більше дітей.

Теодор Остап'як був зразковим господарем, побожним християнином і прихильником тверезости. Його називали «Дідом» і цілували в руку. Був членом Шкільної Ради, Громадської Ради, Парохіяльного Комітету. 1890 р. на свої кошти побудував величаву дерев'яну церкву, покритв цинковою бляхою і прикрасив чудовими іконами.

«Ми всі дяки повинні гордитися таким братом во Христі і півцем церковним, який доклав таких заслуг для нашої св. Церкви і нашого обряду. Хай Теодор буде тим взірцем та заохотою для стану дяківського. Дай Боже, щоби наша Русь мала якнайбільше таких дяків» — згадував про нього Порфирій Бажанський¹¹.

У Турці під Коломиєю 50 літ дякував **Іван Свірнюк**. «Був то чоловік побожний, чесний, розважний. Твердого і незламного характеру. Честь для нього — означала все»¹². Помер на 85-му році життя і місцевий парох о. Павло Герасимович так промовив на похороні: «Патріархові півцєві і членови Дяківського Товариства нехай буде вічна пам'ять і земля пером».

Цікавою особою на Прикарпатті був дяк **Єфрем**. Він навчав дітей грамоти у місцевій школі-дяківці, але співу церковного не хотів вчити школярів, бо боявся, щоб пізніше вони не стали йому конкурентами. Одного разу йому було наказано, щоб на Службі Божій Апостола читали його учні, але дяк цього не виконав, бо вважав, що це повинні зробити приїжджі дяки і це вважалося великою честю. Після служби пояснив причину непослуху і це сподобалося священику; крім того, на прохання священика Єфрем отримав подяку від консисторії. Це додало йому натхнення до праці в школі і він втішався тим, що його до смерті затвердили дяком на парафії. Тільки після цього він дозволив своїм учням читати Апостола та Вірую, а батьки гордилися своїми дітьми і з радістю посилали їх до школи.

На Службі Божій він співав поважно. Не ковтав слова і фрази, як це часто робили молоді дяки. В один і той же час з'являвся на богослужіння, хоч ніколи не мав годинника. Під час молитви так заглиблювався, що «якби над його головою горів дах, він би не відірвав голови від молитовника»¹³.

Дякоучитель **Василь Козій** народився с. Футори під містом Зборовим на Поділлі. Коли йому виповнилося вісім років, то пішов до народної школи в с. Олешівцях біля Перемишля. У 12 років почалася його наука у дяка Івана

¹¹ Дяківський глас (1895/2) 40.

¹² Дяківський глас (1897/10) 157.

¹³ Дяківський глас (1900/7) 106

Кошли. У 16 років закінчив науку і став дякоучителем-помічником в с. Олешівцях, де вчив читати і писати малих дітей.

1845 р. на Вознесіння з візитацією приїхав перемишльський єпископ Іван Снігурський і поцікавився школою. Владиці сподобався своїми знаннями дякоучитель Василь Козій і в нагороду отримав три срібні ринські. Василь був тоді хворий на очі, і коли єпископ поклав свої руки на голову, йому стало краще, а через декілька днів повністю одужав.

На Покрови вирушив Василь до Перемишля для вступу до Дякоучительського інституту. В інституті його вчителями були старші дяки — Іван Кордасевич, який мав рідкісної краси бас-баритон, і Михайло Пентковський. Після закінчення цього навчального закладу він став дякоучителем у с. Суха Воля біля Львова¹⁴.

У селі Млинах, де багато літ священиком був Михайло Вербицький, де й помер 1870 року і тут був похований, дяком був **Григорій Шумський**. Він організував читальню *Просвіти*, на свої кошти створив крамницю-читальню, у якій продавав товари повсякденного вжитку. Цей дяк був взірцем чесного життя і прикладом всяких добрих справ. Для читальні відпустив свою хату і подарував власну бібліотеку¹⁵.

При архикафедральній церкві св. Юра у Львові відомим дяком був **Микита Гетьман** († бл. 1892). Відзначався надзвичайною скромністю. Він був типом старого дяка, який дуже добре знав обряд і співи, тож отець Порфирій Бажанський не раз розпитував його про той чи інший пісенспівів та записував незнані йому мелодії. Він добре знав церковнослов'янську мову і все, що пов'язане з богослуженням, умів все добре пояснити. Своє дяківське вміння і знання літургії передавав відомому галицькому знавцю церковного співу та східного обряду о. Ізидору Дольницькому, який пізніше створив відомі підручник з церковного співу *Гласописець* (Львів 1894) й *Типікон* (1889), які до сьогоднішнього дня залишаються основними посібниками для вивчення церковного співу та літургії в Галичині¹⁶.

Ці короткі біографи галицьких дяків стверджують, що число кваліфікованих дяків невпинно зростало і багато з них стали справжніми майстрами своєї справи. Зростала також чисельність дяківських шкіл, які виховували нові покоління церковних співців і дяків.

¹⁴ Дяківський глас (1902/6) 81–83.

¹⁵ Дяківський глас (1902/7) 109.

¹⁶ Отець Ісидор Дольницький богослов, літургіст, святий. Львів 2002.